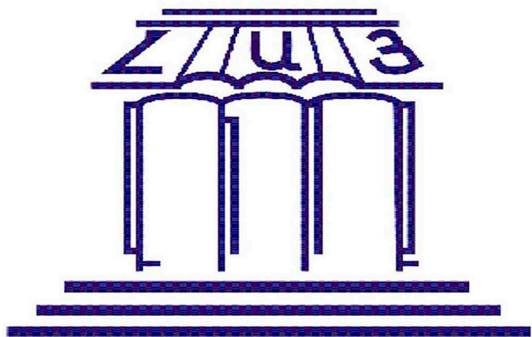

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3168

6-1922

Հ. Ս. Խ. Հ.

Հայկական Հրատմանից Գիտությունների Փառարկան բաժին

9(47.925):323.2

4-33

Գրականությունը բոլոր յերկրներին, միացեք.

ԱՐՏ. ԿԱՐԻՆՅԱՆ

(83)

ԲԱՆԱԲԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
ՅԵՎ
ՆՐԱ ԴՐՄԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

ԳԻՆՆ Ե՛ 3 ՄԻԼ. Հ. Խ. ԴՐ.

12012

767

ՅԵՐԵՎԱՆ

Զինվորական Տպարան
1922 թ., 29 նոյմբ.

22509

9(47-925):323.2

4-33

W

Հրատարակվում է Հայաստանի խորհրդայնաց-
ման 2-րդ տարեգրքի առթիվ:

Կովկասյան հանրապետութիւններից վաղ մեկը
չի տեսել այնքան սուր քաղաքացիական պատերազմ,
ինչպէս այդ յեղել և Հայաստանում:

1918—19-ին Կովկասյան քաղաքական գործիչ-
ներից շատերն այն համոզումը ունեին, թե Հայաս-
տանը կընդունի սովետական վարչաձևը առանց վորե
վե ընդդիմադրութեան, և կլինի ամենախաղաղ խորհր-
դային վայրերից մեկը: Իսկ հայ նացիոնալ-սպարեթո-
ներից նրանք, վորոնք ապրում էին Ռուսիայում,
նույնիսկ «հավատացնում» էին, վոր բուրժուական
Հայաստանի վարիչները սպասում են միայն Ռասսո-
վի անկմանը...

Հետագա դեպքերը յեկան ապացուցելու, վոր
բոլոր այդ նախապաշարութիւնները և սպասումները
ախալ են հիմնովին:

Ռասսովի անկումից և Դենիկինի սպարտութիւ-
նից հետո ընկնում և նաև նալթարդիւնաբերական
Բազում:

Խորհրդային ամբակուռ իշխանութիւնը հաստատ-
վում և համայն Ազրբեյջանում: Կարմիր Բանակի

(1001/2854)

2424-55

2004

ձեռքն են անցնում վողջ Կովկասի կարևորագույն կենտրոնը:

Իսկ Հայաստանը, չնայած այդ բոլորին՝ մնում է լուռ: Դեռ ավելին էս:

Հայաստանի բանվորա-գյուղացիական լայնագույն տարրերը ապստամբության դրոշ են քարձաքցնում հանուն սավետական հանրապետության, և յեղբայրական հրավեր են ուղղում Կարմիր Բանակին: Կառավարությունը, դաշնակցական պետությունը, միացած հայ մենշևիկների և սոցիալ-հեղափոխականների հետ, ճնշում է այդ ապստամբությունը և կոխմ է հայտարարում ժողովրդական մասսաներին:

Հայաստանը դառնում է ամենասուր քաղաքացիական բաղխուժների թատերաբեմ, դառնում է Կովկասյան հակահեղափոխության առաջադահ գունդերից մեկը:

Սոցիալոգիական հետաքրքրական մի տեսլիցան է դա, անշուշտ: Ապագա պատմությունը միայն կարող է պարզել այդ յերևույթի բոլոր դարձուղի յեկեղնիքը, և մեկնել նրա հիմնական պատճառները:

Այսօր մենք կարող ենք միայն արձանագրել փաստը, և կանգնել պատճառներից մի քանիսի վրա: Գուցե այդ էլ կունենա իր արժեքը և հնարավորություն կտա հետագա տեսաբաններին բնորոշել ավելի բազմակողմանի կերպով մեր նորագույն պատմության ամենացայտուն եջերից մեկը...

* *

Քաղաքացիական պատերազմը Հայաստանում սկսվում է, ինչպես հայտնի է, մայիսյան ապստամբությունից, 1920 թվին: Ինչպես էլ չգնահատենք այդ

ապստամբության վարիչների կոնկրետ քաղաքականությունը և դործելակերպը, այնուամենայնիվ մենք պարզված ենք արձանագրել, վոր այդ ապստամբությունը վող թե մի քանի „չար“, և „միակողմանի“ կոմմունիստների քմահաճույքի արդյունք էր, այլ հայ աշխատավորության տարերային մի հոսանք, բնադրական մի ճիգ՝ ուղղված դաշնակցական կառավարության դեմ: Հանկարծակի, առանց վորև է ծրագրի և վորոշ պատրաստության մայիսյան ապստամբությունը ծավալվում է յերկրում, և շարժում հայ աշխատավորներին յերկարատև քնից:

Հայ մեծամասնականների մեղքը վող թե նրանումն էր, վոր նրանք կանգնել են շարժման գլուխը: Միանգամայն հակառակը: Փաստերը, թեկնատեսների և մասնակիցների ցուցումներն ու յիշողությունները ասում են, վոր ժողովրդական շարժման տարիքն այնքան անակնկալ է յեղել, վոր շմեցրել է նույնիոխ մեծամասնականներին: Ապստամբության օրերին բացակայել է վորևս ղեկավարություն: Մասսաները պտտել են և շարժվել ինքնաբերաբար: Կոմմունիստական կուսակցությունը անսպասելի դեպքերից շժմած չի կարողացել ղեկավարել շարժումը, տալ մասսաներին հասկանալի լողունգներ և կանգնել հեղափոխության գլխին: Ենորհիվ այդ անորոշ անվճռական քաղաքականության հայ հակահեղափոխությունը ուշքի է յեկել, հավաքել է իմի իր ցրված ուժերը և ապա վճռական հարվածով խեղդել հեղափոխությունը...

Սակայն այդ պարտությունմը հեղափոխական շարժումը ընդհատվում է լսկ ժամանակավոր կերպով:

Հետադարձում, յիւր զաշնակցական կառավարութիւնը յուր ավանտյուրիստական պատերազմի շնորհիվ պարտւում եւ և կորցնում ընթացքը՝ հայ մասսաները նորից վտարի յեն յեկնում։ Այս անգամ ապստամբութիւնը սկսւում եւ Ղազարում, Դիլիջանի և Քարվանսարայի գյուղացիական շրջաններում։ Այսպէս եւ կազմակերպւում եւ առաջին խորհրդային կառավարութիւնը, վոր կոչւում եւ «Հայաստանի Ռազմա-Հեղափոխական կոմիտե»։ Այս անգամ գյուղացիական հեղափոխական շարժումը լինում եւ ախրան ուժեղ, վոր հին կառավարութիւնը միանգամայն կորցնում եւ իր գլուխը և կանխահա մտանդի առաջն ատնելու համար շտապում եւ Յերևանում գտնվող խորհրդային Ռազմային ներկայացուցիչ Լեզրանի մոտ։

Բանվորա-գյուղացիական հեղափոխութեան հետագա շրջանները ծանոթ են մեզ։

Առերեւոյթ հպատակվելով նոր խորհրդային կառավարութեան, զաշնակցութիւնը խլորղի նման պատրաստում եւ Յերևանում և Յերևանի շուրջը իր ցրիվ շարքերը, հավաքում եւ իր մառդեբիստական խմբերը և դավաճանական միջոցով դրավում եւ իշխանութիւնը։

Քաղաքացիական կռիւի այս յերրորդ շրջանը լինում եւ ավելի անողոր և սուր։ Ինչպէս ամենուրեք, այստեղ եւ հակահեղափոխութիւնը ամենադաժան միջոցներ եւ գործադրում «բալչևիկական հիվանդութիւնը» արմատախիլ անելու համար։ Սպանւում եւ կոտորւում են հարյուրավոր անմեղ բանվորներ և յերիտասարդներ։

Անինայորեն կոտորվում են մարդիկ, վոր

բոնց ամբողջ մեղքը կայանում եր նրանում, վոր նրանք ծառայել էյին խորհրդային հիմնաբեկութեան հերի մեջ...

Ինչի վրա յեր հույս դնում վրացյանի հակահեղափոխական կարիները։ Միջադգային իմպերիալիստների ողորթյան թե՛ խորհրդային զորաբանակի քայքայման վրա... Ամենից հավանականը այն եւ, վոր նա յերկու կողմից եւ սպասում եր ողնութեան։ Յեւ աչքն համոզված եր դրանում, վոր անհնարին եր համարում վրեկ համաձայնութիւն կնքել խորհրդային իշխանութեան հետ։ Հայտնի եւ, վոր Թիֆլիսից, հայ մեծամասնականների առաջարկութեամբ Կովկասյան զորաբանակի հեղափոխական խորհրդի նախագահ՝ ընկ. Որժոնիկիձեն առաջարկում եւ վրացյանին զենքերը վար դնել և վերջ տալ յիղբայրասպան պատերազմին։ Այդ միեկնույն նպատակով Թիֆլիսից Յերևան և ուղարկվում Հովհաննէս Թումանյանը։

Ամեն ինչ ապարդշուն եւ անցնում։ Հայ բուլժուալիայի հրահանգով սկսած քաղաքացիական պատերազմը չի դադարում՝ մինչև վոր չի հասնում կարմիր զորաբանակը։

Ավելորդ կլիներ այստեղ պատմել այդ կռիւի առանձին զրվագները։ Ականատեսները ասում են, վոր պատերազմի ընթացքում վորոշող դերը կատարել են հայ հեղափոխական գյուղացիութիւնը և զինվորական մասսաները։ Դրանք են իրենց ուսի վրա տարել վողջ քաղաքացիական կռիւ ծանրութիւնը և դրանք են վճռական հարվածը հասցրել հայ հակահեղափոխութեանը։ Վճռական այդ հարվածից հետո ևս զաշնակցութիւնը չի խրատւում։ Իր կազմակեր-

պությունը և բանականները նա փոխադրում է Զանգե-
զուր: Այդտեղից նա սկսում է վերջին այն արշավը,
վորը նույնպես վերջանում է կատարյալ պարտու-
թյամբ:

Արդեն ընդհանուր և չափազանց թուլցիկ այդ
տեսությունից պարզորոշ կերպով գծվում է քաղաքա-
ցիական պատերազմի պերմանենտ ~~պայքարը~~ ըն-
թացքը և սուր բնույթը Հայաստանում:

Այդպիսի բան մենք չենք տեսնում մոշ Վրաստա-
նում, և մոշ ել նույնիսկ արդյունաբերական Ադրբեյ-
ջանում:

Դրա համար ել քաղաքացիական կռիվի պատմու-
թյունը Հայաստանում մի տեսակ պարադոքսի ~~է~~
~~պայքարի~~ է նմանում: Կռվկասի
տնտեսապես ամենահետամնաց յերկիր Հայաստանը,
վորքան ել այդ տարրերինակ լինի, գրավել և առաջ-
նակարդ տեղ նորագույն պատմության մեջ:

Ինչպես բացատրել այդ յերևույթը, և հնարավոր
է արդյոք մեր այսօրվա փաստերի և տվյալների հի-
ման վրա պատասխանել դրված հարցին:

* * *

Նախ և առաջ կարևոր է ցրել չափազանց բնդ-
հանրացած մի կարծիք:

Տնտեսապես հետամնաց Հայաստանը սովորաբար
համարվում է միապագալ գյուղացիական և կիսանա-
հապետական տնտեսություն ունեցող մի յերկիր: Դրա
համար ել յենթադրում են, վոր կոմունիստական-հե-
ղափոխական շարժման համար Հայաստանը չի կարող
վորեն հող ունենալ: Դաշնակցության դիրքը միևնույն

այդ պատճառով համարվել է չափազանց կայուն և
հաստատուն:

Իրապես շեշտված թեզը միանգամայն սխալ է և
անհիմն:

Հայաստանը, ճիշտ է, յեղել է ավելի հետամնաց
տնտեսական տեսակետից, քան Վրաստանը կամ Ադր-
բեյջանը:

Այդ թեզը ճիշտ և: Բայց դրանից չի բխում
այն, վոր Հայաստանում տիրել է նահապետական
իդիլիան, և բացակայել է հասարակական շերտավո-
րումը: Դեռ ավելին ևս: Մեր հասարակությունը Կռվ-
կասում, շնորհիվ ուրույն պատմա-տնտեսական պայ-
մանների, ավելի շերտավորված է, քան վորեն ուրիշ
մի հասարակություն:

Ուստի այ բուրժուազիան, ինչպես հայտնի է,
80-ական թվականներից սկսած յեղել է ամենաուժեղ
սոցիալական դասակարգը Անդրկովկասում:

Միևնույնը կարելի է ասել և հայ պրոլետարիա-
տի մասին:

Հայ ժողովուրդը անցյալում առաջագրել է պրոլե-
տարական լայնագույն շարքեր, վորոնք կազմել են
Բազմի ինդուստրյալ բանվորության ամենախոշոր
մասերից մեկը:

Ադրբեյջանի հանրապետության կազմակերպու-
թյունից հետո բանվորության ճնշող մեծամասնու-
թյունը փոխադրվում է Հայաստան և գրավում է մեր
յերկրի տնտեսության ամենակարևոր ճյուղերը: Յեթե
մենք քննենք Բազմից և ուսումնական արդյունաբերա-
կան մյուս վայրերից յեկամ հայ պրոլետարների և
ժողովրդի մյուս խավերի թվական փոխհարաբերու-

թյունը, կհամոզվենք, վոր սոցիալական մյուս խավերի կողքին հայ պրոլետարիատը գրավում է կարևոր տեղերից մեկը:

Ավելի ևս նշանակալից է մեր կյանքում հայ գյուղատնտեսական պրոլետարիատի և չքավոր գյուղացիության գերը:

Հողի պակասությունը Հայաստանում, ինչպես հայասնի է, նոր յերևույթ չէ: Անցյալում ևս քննվել է այդ խնդիրը:

Կովկասյան ազրբային (հոդային) հարաբերությունների տեսարանների կողմից շեշտվել են մի այլ յերևույթ: Դա—հայ վաշխառական-կուլակային տնտեսության կազմակերպումն է և գյուղի ատիճանական պրոլետարացումը: Մանրամասն կանգնել է սոցիալ-տնտեսական այդ պրոցեսի քննության վրա Սիմ. Զավարյանը իր «Յերեվան նահանգի յեկ Կարսի Երջանի գյուղատնտեսական տեսություն» գրվածքի մեջ:

Սիմ. Զավարյանը շեշտել է, վոր հայ գյուղացիության շերտավորումը որեցոր ուժեղանալով անհրաժեշտաբար քաղմացնում է հայ չքավոր գյուղացիության բանակը: Ս. Զավարյանը, վորպես ինքը «այլիստ, կանգնած էր այն տեսակետի վրա, վոր վոչ մի միջոց և վոչ մի արվեստական քաղաքականություն չի կարող խափանել քնաանհրաժեշտ պրոցեսը:

Իր գրքում նա թվական մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդել, ի մեջի այլոց նոր-հայագետի և Դարալագյոզի դավաճների մասին:

Հետագայում Ղարաբաղի սովի առիթով, միևնույն Ս. Զավարյանը առանձին ուսումնասիրություն մեջ քննելով Ղարաբաղի սովը, դարձյալ արել է նմա-

նորինակ յիզրակացություններ: Այդ ավելի թույլ տեսություն մեջ ևս նա արձանագրել է հայ գյուղացիության շերտավորման պրոցեսը:

Մենք չենք կանգնում հայ պարբերական հանդեսներում լույս տեսած ուրիշ տեսությունների վրա:

Դիտավորությամբ կանգնում յինք Սիմ. Զավարյանի դիտողությունների վրա, վորովհետեւ գրանք վերաբերվում յին 90-ական թվականներին և հիմնված են մանրակրկիտ և առարկայական հետազոտության վրա:

Պետք է ասել, վոր գյուղական հասարակության շերտավորման պրոցեսը յիզել է այնքան ակներե փաստ, վոր արձանագրվել է նույնիսկ մեր գեղարվեստական գրականության մեջ:

Սի շարք հայ գեղագետներ Պռոշյանից և Արշակ Ազապյանից սկսած մինչև Ազիզյանը, Շահնաղարյանը և Զավախեցին, դուրս են բերել իրենց յերկերում քայքայվող և շերտավորվող գյուղական հասարակության պատկերը: Յեկ առդին գրանց գործերում գրվել է շահերի անհաշտ ներհակությունը մեր գյուղերում, հայ գյուղական հարուստների, վաշխառուների և կուլակների անողոք պայքարը չքավոր գյուղացիության հետ:

Գյուղական հասարակության սոցիալական ներհակ տարրերի այդ կոիվը, իհարկե, դասակարգային կոիվ չէր ժամանակակից իմաստով: Բայց այդպես չլինելով, հանդերձ նա կրում էր իր մեջ սոցիալական հակամարտության բոլոր անհրաժեշտ տարրերը և նախապայմաններ ազրբային—դասակարգային շարժումների:

Միապետություն ժամանակ հայ չքավոր գյուղա-

ցիությունը, իհարկե, հնարավորությունն չունի կռվի միջոցով բարվոքել իր վիճակը: Բուրժուա-ավատական հասարակակարգը իր տեղական հիմնարկություններով այնքան հաստատուն և ամուր եր, վոր վոչ մի գյուղացի չի կարող յերազել հեղափոխական ապստամբության կամ բողոքի մասին:

Ահա ինչու Հայաստանի ավելի չքավոր վայրերում դասակարգային շերտավորման և գյուղի քայքայման շնորհիվ ուժեղ գյուղացիական արտագաղթ եր տեղի ունենում դեպի ուրիշ յերկիրներ: Դեռ 90-ական թվականներին Ղարաբաղից և Զանգեզուրից հայ գյուղացիները գաղթում եին Բաքու, ռուսական և Անդրկովկասյան քաղաքները: Նոյնպիսի գաղթ սկսվել եր նաև Լուվա, Դարալագյազի և Նոր-Քայազետի շրջաններից: Շատ ընտրոշ ե այն, վոր Նոր-Քայազետի և Ղարաբաղցիները XX դարի ըսկզբնական տասնամյակում նույնիսկ գաղթ եյին կադմակերպել դեպի Ամերիկա:

Իր ժամանակին հայ մշակական հրապարակադիրները բավական մանրամասն նկարագրել են այդ յերևույթը և վորձել են «ազգային-պատրիոտիքական» հորդորներով և ճառերով կասեցնել գաղթականական հոսանքը: Սակայն նրանց ջանքերը ապարդյուն են անցել: Գաղթականների շարժումը տարիների ընթացքում վոչ միայն չի դադարել, այլ և ընդունել և ավելի լայն թափ ու մեծ ծավալ: XX դարի յերկրորդ կիսամյակից սկսած 1914 թվականից՝ շնորհիվ միջազգային պատերազմի և ճանապարհների խանգարման արագադադրային հոսանքը ընդհատվել ե Սակայն գյուղի տնտեսական շերտավորումը և գյուղա-

կան մանր տնտեսության քայքայումը դրանովիհարկե չի խանգարվել: Պատերազմը իր բոլոր հետևանքներով միմիայն ավելի ծանրացրել և մանր և չքավոր գյուղացիության դրությունը, ավելի ևս բաղմացրել և գյուղական պրոլետարների քանակը: Յեթե նկատի առնենք այն, վոր 1914-ից սկսած մինչև 1920 թիվը գրեթե Հայաստանը պահել և հսկայական միգրոր և կերակրել և տնտեսական ծառայողների լայնազույն զանգվածներ, յեթե նկատի առնենք այն, վոր այդ զորքը կազմվել և գրեթե բացառապես չքավոր գյուղացիներից, պատկերը մեզ համար պարզ կլինի: Պատերազմի և պետության վոյշ ծանրությունը ընկնում և փոստորեն հայ չքավոր գյուղացիության ուսերին: Գյուղական կուլակները, քաղաքներում կուլակված հայ վաշխառու բուրժուազիան իրենց շահը յերբեք չեն մոռացել... Պատերազմից և ռադիկական դանազան «փոքրաթներից» միայն ոգտվել են: Զանազան անարգար միջոցներով նրանք խուսափել են կատարել քաղաքացիական իրենց պարտականությունները: Իսկ նրանք, վորոնք մասնակցել են վորեկ կերպ պատերազմին, շնորհիվ իրենց հաջաության միշտ հնարավորություն են ունեցել վորեկ կառավարիչ կամ ծառայող թողնել իրենց կալվածներում կամ այգիներում: Այդպիսով պատերազմը վոչ մի վնաս չի հասցրել խոշոր գյուղական տրնտեսությանը: Յեվ ընդհակառակը՝ վերջնականապես քայքայել և պրոլետարացրել և չքավոր և մանր գյուղական տնտեսություն ունեցող շինականներին:

Ինչ վերաբերում և դաշնակցական կառավարության—դա իր յերեքամյա գործունեության ըն-

թացքում յիւրեք հոգ չի տարել անապահով այդ գյուղացիութեան տնտեսութեան մասին, և չի մշակել վորեն նպաստավոր սոցիալական որեւորութիւն չը-քաւորութեան համար: Այդպիսով Հայաստանում պատերազմի և դաշնակցական կառավարութեան քաղաքականութեան շնորհիւ Բագվից և արդյունաբերական մշուս վայրերից յեկած պրոլետարների կողքին կանգնել են չքավոր գյուղացիութեան հոծ մասսաները:

Չունենորների և անբավականների ահագին այդ բանակը ամեն ուր տեսնում ե պատերազմի մասին ճառող կուլակ-վաշխառուներին, Բագվի նավթահորերի նախկին տերերին և կառավարիչներին, Չախուշյաններին, Դաստակյաններին, Գյուլխանդանյանին, և Վարչամյանին... Ամեն ուր նա զգում ե, վոր իր ընտանիքի կացութիւնը գյուղում ավելի ևս ծանրանում ե, վոր պարտատերի պահանջները ավելի ևս անողոք են դառնում, իսկ ապագան նույնքան անհուսաւոր ե և մութ:

Այդ պահուն հանկարծ լսում ե նա, վոր այնտեղից, հյուսիսից գալիս են ուս մութիւ-կարմիր զին-վորները, նրանք, վորոնք տապալել են իրենց գնե-րաւորներին և կալվածատերերին, նրանք, վորոնք գնդա-կահարել են ցար Նիկողային, պատեւ են կուլակ-վաշխառուներին, զսպել են բուրժուաներին և գա-լիս են հաստատելու բանվորա-գյուղացիական կառա-վարութիւն: Ու զգում ե հայ ունչպարը, վոր արդեն հասել ե սոցիալական վրեժի ժամը, հասել ե այն վայր-կյանը, յերբ ինքը միացած հյուսիսային յեղբայր-ների հետ կարող ե լուծել հին վեճը «միկիտանչիսե-րի» և «կարտուղավոր» սովորաբայրների հետ, կարող

ե ազատվել կաբալային պարտքերից և վերաշինել իր տնտեսութիւնը...

Այդ բոլորին պիտի ավելացնել նաև այն, վոր Գարմիր Բանակի ներմուտքը քննում եր, վորպես պատերազմի նախաձեռնանք և խաղաղ համայնակենցա-ղի այնքան ցանկալի վերահաստատութիւնը:

Հայ գյուղացի—զինվորի համար այդ վերջին կետը առանձնապես թանկագին եր: Այսպես կոչված «ուսական որեւորացիան» վոչ այլ ինչ եր, յեթե վոչ խաղաղասիրական տրամադրութեան արտահայտու-թիւնը:

Այդ գիտեր հայ բուրժուազիան: Այդ շատ լավ գիտեր դաշնակցութիւնը:

Դրա համար ել նա մինչև վերջ կովում եր խոր-հրդային իշխոնութեան դեմ և ամեն առիթից ոգտը-վում եր սրելու Հայաստանի և Տաճկաստանի հարա-բերութիւնները, մղելու հայ աշխատավորներին դեպի նոր պատերազմներ և կռիւներ:

Հայ աշխատավորութեան ապստամբութիւնները և կռիւլը ընդդէմ դաշնակցական կառավարութեան անհրաժեշտաբար բղխում եյին նրա դրութիւնից: Հայաստանի չքավոր, կիսապրոլետար և պրոլետար գյուղացիութեան համար պարզ եր, վոր դաշնակցական կառավարութեան սետտավրացիան նշանակում ե նոր պատերազմ, նոր կռիւներ, կուլակ և բուրժուա տար-բերի տիրակալութիւն և աշխատավորների վերջնական մահացում... Մյուս կողմից հայ բուրժուազիան և բուր-ժուազիայի կազմակերպութիւնները գիտեին, վոր Հայաստանը միակ այն հենարանն ե, վորը կարող ե նպաստել միջազգային իմպերիալիզմին արշավելու դե-

այի Անդրկովկաս: Հայաստանը, Կովկասյան հակահեղափոխության վերջին այդ հենարանը կորցնելուց հետո՝ հայ բուրժուազիան պիտի կորցնէր իր վերջին հույսը՝ յերբեվիցի ձեռք բերել Թիֆլիսը և Բաքուն, վերահաստատելու իր հին տիրակալութիւնը այնքան յերանաժեռ նաժթային վայրերում:

Յեւ վաշնակցութիւնը՝ կովկասահայ բուրժուազիայի ռազմական այդ կազմակերպութիւնը, վարը իր հրահանգները ստանում եր Փարիզից, Ահաբոնյանից, Մանթաշյանից, Գաստաղովից և Բագվի խոշոր ու մանր նաժթա-արդշունարեւոյններից, իր բոլոր ջանքերը թափել եր, վորպեսզի միջազգային իմպերալիզմը կարողանա Հայաստանի միջոցով մտնել Կովկաս և վերադարձնել հայ սնանկացած բուրժուազիային իր հանքերն ու շենքերը:

Քաղաքացիական կռիւլը Հայաստանում այդպիսով միանգամայն կազմ ու պատրաստ սոցիալական յերկու ներհակ խմբերի պատերազմ եր, վորոնցից մեկը կապված եր խորհրդային Ռուսիայի, իսկ մյուսը իմպերալիստական Անտանտի հետ:

